

Як показник психічного розвитку й становлення особистості

Тотуючи дітей до школи, чомусь мало уваги приділяють саме спілкуванню дітей українською мовою. Підготовка до школи – це цілий комплекс, оцінювання якого починається з мови. Розуміючи, що в школі дитина постійно розмовлятиме українською мовою, варто починати вивчати її набагато раніше. Тому пропонуємо розглянути особливості формування в дітей розуміння важливості вміння розмовляти українською.

Віктор ЮРЧЕНКО,
Людмила ГРИЦЕНОК,
наукові співробітники лабораторії психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, м. Київ

Ми живемо в умовах глобалізації та масової міграції населення, інтенсивного розвитку інформаційного простору та міжкультурного обміну. Це має об'єктивні переваги, але водночас породжує проблему збереження та розвитку культурного розмаїття, багатомовності й формування в людей ціннісного ставлення до своєї рідної мови.

За результатами останнього перепису 2001 року в багатонаціональному складі населення України більшість назвала себе українцями (77,8%), а українську мову вважали рідною 67,5% громадян. Проте нині не вщухають політичні баталії щодо другої державної (офіційної, ділової чи ще якоїсь) мови в ЗМІ, побуті та громадських місцях.

Проблема української мови

Можливо, мовна проблема справді надумана, а тому її не потрібно «розбурхувати»? Чи так уже важливо, у якому мовному середовищі формується особистість дитини, якою мовою спілкуються з нею в родині, якою мовою написано книжки, що їх читають дитині?

Хоча тут відразу виникає питання: а чому тоді російські, німецькі, китайські, французькі, японські діти та діти багатьох інших національностей володіють і спілкуються переважно мовою своєї країни? Чи, можливо, українські діти такі талановиті, що з пелюшок можуть легко опанувати чужу для себе (а то й для своїх батьків) мову?

Спробуймо подивитися на цю проблему з позиції науки, насамперед психології. Мова, як відомо, є не лише засобом спілкування. На думку відомого українського дослідника Петра Кононенка, «Мова — феномен, рівний народів: його генезі, характеру, досвіду, долі, синтезу минулого, сучасного й майбутнього. Тому мову не просто вивчають (як фізику, географію, навіть історію), а вбирають у єство з молоком матері, повітрям, небом, піснею, думою й гімном, тріумфом і печаллю свого роду, етносу, нації, держави. Мова — міра індивідуальної й усенародної культури, їх родової сутності».

Лев Виготський зазначав, що світ набуває для нас смислу лише завдяки засвоєнню значень, які поділяють люди навколо нас. Люди разом створюють такі значення, колективно їх використовують і передають від покоління до покоління. Такою системою значень у родині є рідна («материнська») мова. Тому в традиціях українського народу передбачене реконструювання ланцюга предків, знання «родинного дерева» бодай до сьомого коліна.

На жаль, наші сучасники, за нечисленними винятками, мало усвідомлюють зв'язок зі своїм родом, слабко ідентифікують себе з минулим своєї родини. Знання родоводу обривається дуже рано, і тим самим втрачається духовна основа життя — знижується відповідальність за збереження і зміцнення духовних традицій роду. А мудрість життя полягає в продовженні свого роду, свого імені — народити і виплекати дитину,

передати їй рідну мову — духовну спадщину минулих поколінь, забезпечуючи цим її вічність.

Опанування мови й послуговування нею в спілкуванні є одним із найголовніших досягнень онтогенезу дитини, переконливим свідченням залучення її до духовних та інтелектуальних надбань дорослих, зародження соціально-психологічних потреб. Ранній вік — це сенситивний період для опанування мови дорослих, рідної мови сімейно-родинного середовища. Формування мови є основою всього психічного розвитку дитини. Якщо з якихось причин (хвороба, обмежене спілкування тощо) мовні можливості дитини не використовуються в достатній мірі, то внаслідок соціальної депривації подальший загальний рівень психічного розвитку починає гальмуватися.

Хоча словниковий запас дошкільників дуже обмежений, а граматики не бездоганна, їхнє інтуїтивне розуміння мови та її структури вражає. Вони неухильно рухаються до досконалого володіння рідною мовою. Вивчаючи рідну мову, діти ознайомлюються з фонематичною й семантичною її сторонами. Проте як саме діти до 5 років практично опановують граматику рідної мови, учені поки що не мають знань. Мовний розвиток дитини не зводиться до самого лише наслідування мовлення дорослих і підкріплення за правильне відтворення. Воно залежить від складної взаємодії здібностей до опанування мови, що виявляються в дитини, і різноманітним мовним середовищем.

Опанування мови й послуговування нею в спілкуванні є одним із найголовніших досягнень онтогенезу дитини.

НЕДООЦІНЮВАННЯ РІДНОЇ МОВИ МОЖЕ

Емоційна відчуженість дітей від свого роду, втрата родинних традицій і порушення неповторної атмосфери сімейного спілкування.

Послаблення виховних впливів батьків на поведінку й діяльність дитини, зокрема через наслідування мови старших людей.

Дитина, яка перебуває в чужомовному середовищі, часто переживає стрес. А в немовлячому віці це типова реакція на незнайому людину, особливо якщо вона звертається до дитини чужою мовою.

Почуття провини в дошкільників через незрозуміння мови дорослих або неспроможність донести особистісний зміст повідомлення до співрозмовника (такі діти, наприклад, у грі частіше віддають перевагу підпорядкованим ролям).

МАТИ ТАКІ НЕТАТИВНІ НАСЛІДКИ

У школярів можуть виникати труднощі з вивченням обов'язкової державної мови, яка для більшості дітей є рідною, адже сенситивний період для її опанування минув ще в ранньому віці.

Посилення «реакції емансипації» від батьків (зверхнє ставлення до мови «предків», небажання спілкуватися рідною мовою).

Низький рівень мовленнєвої культури, засмічення рідної мови чужомовними словами, двомовний суржик тощо.

Посилення конформізму, поспішний перехід на мову співрозмовника, знецінення рідної мови, її «забування» під час перебування в іншомовному оточенні.

Загострення проблеми ідентичності через неспроможність відповісти на запитання «Хто Я?», «Якого роду-племені?», «У чому сенс життя і яке моє призначення?». У дітей комплекс меншовартості виявляється саме в тому, що вони відмовляються спілкуватися між собою рідною мовою.

Тема номера

Ще в 50-х роках американська психолінгвістка Джин Берко переконливо показала, що діти не просто імітують те, що вони чують, а створюють гіпотези щодо мови й перевіряють їх. Ще більше вражає те, що у всіх культурах діти успішно навчаються своїй рідній мові й починають говорити нею вільно з допомогою чи без допомоги дорослих.

Цей загальний результат переконує нас у тому, що люди володіють деякою універсальною і вродженою здібністю до опанування мови. Згідно з припущенням американського лінгвіста Ноама Хомського, люди мають апарат засвоєння мови — вроджені здібності у сфері синтаксису, граматики й прагматики. Саме цей «апарат дає змогу всім нормальним дітям усіх культур навчитися своєї рідної мови і вільно нею говорити».

Спілкуючись рідною мовою, люди будуть поводитися скоріш так, як прийнято в культурі їхніх предків, і це також відповідатиме стереотипам представників іншої культури щодо цієї культури. Саме завдяки опануванню рідної мови в атмосфері неповторного інтимного духовного спілкування з батьками, дитина розпочинає активно засвоювати й відтворювати соціальний досвід, культуру поведінки й особливості поглядів на світ.

Якраз у родині дитина вперше усвідомлює й вибудовує власний «Я-образ», починає ідентифікувати себе як суб'єкта міжособистісних стосунків у сім'ї, опановує прийнятні норми поведінки. Це може відбуватися й в умовах стихійного впливу різних життєвих обставин родини, однак визначальну основу закладає лише виховання, що здійснюється в родині на підґрунті народної педагогіки.

Саме народна педагогіка найповніше відображає особливості народного буття та світогляду, весь різнобарвний спектр етнічної ментальності. Запорука національного самоусвідомлення — саме в родині, у якій спілкуються з дитиною рідною мовою.

Рідна мова як засіб самопізнання дитини

Мова як продукт культури є не лише засобом комунікації, передавання інформації, а й способом вираження самосвідомості особистості, а отже, і засобом самопізнання. Світовідчуття прадавніх українців органічно транслюються в ментальне поле їхніх нащадків передусім через рідну мову.

Рідна мова — це найкоротший, найефективніший шлях до пізнання власної душі. Особистісний зміст словникового складу закладає конструкти «Я-образу», за допомогою яких індивід означає своє самобачення. Такі конструкти, що їх семантично опрацювали наші предки в процесі функціонування багатовікової культури й рефлексії, часто трапляються, скажімо, в українських пареміях (прислів'ях, приказках, загадках, ідіоматичних виразах тощо). Наведімо деякі приклади паремій, якими українці оцінюють ті чи ті свої характеристики: «Я такий, як хліб м'який» (доброта), «Ні сном, ні духом не винен» (чесність), «Не дам з себе насміятися» (почуття власної гідності), «Моя хата скраю» (індивідуалізм) тощо. Це свідчить про те, що наші предки виплекали великий арсенал мовних засобів для влучного й глибокого означення своїх особливостей і водночас для адекватного сприймання й розуміння свого найближчого соціального оточення. Через це українські приказки та прислів'я, загадки важливо використовувати в спілкуванні з дітьми в родині та закладі дошкільної освіти. Рідна мова, зокрема, розширює семантичний простір «Я-образу» дитини, поглиблює й диференціює його.

До рідної мови дитина залучається з раннього дитинства і через сприймання народної казки. Тільки вона, на думку відомого психоаналітика та дитячого психолога Бруно Беттельгейма, може «захопити увагу дитини, викликати її допитливість, збагатити життя, стимулювати її фантазію, розвивати інтелект, допомогти

зрозуміти саму себе, свої бажання й емоції, сприяти підвищенню впевненості дитини в собі і у своє майбутнє». Саме в народній казці, творцями якої є мільйони людей, сконцентровано згусток людської мудрості й досвіду, ментальність народу. Казка впливає не так на свідомість дитини, як на її глибинні підсвідомі пласти.

Контент-аналіз українських народних казок показав, що багато з них за своїм змістом і формою викладу може стимулювати рефлексію дитини: ідентифікуючи себе з позитивним героєм, дитина мимоволі починає порівнювати себе з ним, оцінює і саму себе. У багатьох казках («Рукавичка», «Коза-дереза», «Солом'яний бичок» тощо) є оцінні судження героя щодо самого себе («А я зайчик-побігайчик. Пустить і мене!», «Я, коза-дереза, За три копи куплена, Півбока луплена!», «Я бичок-третячок, з соломи зроблений, смолою засмолений» тощо), що спонукає дитину ставити відповідні запитання: «А хто я?», «Який я?» і шукати на них відповідь.

Не лише соціально-побутове, а й неабияке психологічне значення має ім'я, наречення дитини. З вибором імені для новонародженого пов'язаний давній звичай. Вважалося, що ім'я визначає долю людини. Сучасні психологічні спостереження засвідчують, що слово-ім'я — важливий вербальний конструкт для позначення дитиною вперше усвідомленого «Я-образу». Принагідно нагадаємо один з рідномовних обов'язків, про який казав Іларіона Огієнко: «Бережи своє особове ім'я й родове прізвище в повній національній формі й ніколи не

змінй їх на чужі. Найменша тут зміна — то вже крок до винародовлення».

Спілкування з дітьми дошкільного віку, навчання їх рідної мови є реалізація принципу народності виховання. На жаль, багато українських дітей від самого народження перебувають у середовищі (спілкування з дорослими, мова радіо й телебачення, інтернету та дитячих книжок тощо), що може негативно позначитися на їхній соціалізації, зокрема в частині засвоєння й активного відтворення соціального досвіду свого роду і народу, набуття етнічної ідентичності. Тому вкрай важливо особливу увагу приділяти розвитку спілкування рідною мовою.

Використані джерела

1. Кононенко П. Національна педагогіка в реформуванні освіти. *Освіта і управління*. 1997. Т. 1. № 3. С. 19—30.
2. Крайг Г. Психологія розвитку. Санкт-Петербург: Изд-во «Питер», 2000. 992 с.
3. Мацумото Д. Психологія и культура. Санкт-Петербург: прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. 416с.
4. Обухова Л. Детская психология: теории, факты, проблемы. Москва: Тривола, 1998. 352 с.
5. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний катехізис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства. Львів: Фенікс, Відродження, 1995. 46 с.
6. Юрченко В. Рідна мова як чинник психічного розвитку і становлення особистості дитини. *Рідна мова: Квартальник Українського вчительського товариства у Польщі*. Варшава: Ridna Mowa, 2011. № 15. С. 39—43.

**Ранній вік — це
сенситивний
період для
опанування
мови дорослих,
рідної мови
сімейно-
родинного
середовища.**